

5

Op de golven van de kiezersgunst **1982–2012**

Na drie Kamerverkiezingen en twee kabinetten waarvoor het CDA de premier had geleverd, was de naam van de nieuwe partij bij de buitenwacht wel gevestigd. De fusie had het electorale verval niet geheel kunnen stoppen, maar de neergang was aanzienlijk kleiner dan aan het begin van de jaren zeventig. Ook intern werd het CDA als een feit gezien. Het fusieprotocol dat de onderlinge verhoudingen vastlegde tussen de ARP, CHU en KVP (en de rechtstreekse leden, die vanaf 1975 lid konden worden van de federatie) werd eerder afgeschaft dan gepland. Daarmee verdween ook de verdeelsleutel van tafel die beoogde de oude partijen een evenredig deel van de kandidaten voor de vertegenwoordigende lichamen te garanderen. Wel hield de partijleiding vast aan een gelijkwaardige verdeling van functies tussen katholieken en protestanten.¹

Nadat Dries van Agt zich had teruggetrokken, werd de meer pragmatische Ruud Lubbers in de herfst van 1982 partijleider en premier. Voor de KVP was hij onder meer minister van Economische Zaken geweest in het kabinet-Den Uyl. Onder zijn aanvoering steeg het CDA in de jaren tachtig in de kiezersgunst, mede omdat hij in staat was niet-christelijke stemmers aan te trekken. In de jaren negentig ging het CDA bij de verkiezingen onderuit en belandde het in de oppositie, wat als een grote schok werd ervaren. Na de eeuwwisseling krabbelde de partij weer op uit het dal en leverde zij met Jan Peter Balkenende voor de derde keer in haar bestaan de minister-president. De pieken bij de Kamerverkiezingen in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw lagen met ruim veertig zetels echter behoorlijk lager dan de 54 in de tweede helft van de jaren tachtig. In de nieuwe eeuw bleken, vergeleken met de magere verkiezingsjaren in de jaren negentig, ook de dalen dieper. In 2010 kwam aan de periode van

voorspoed onder Balkenende een einde, toen het CDA twintig zetels verloor. De partij kwam uit op 21 zetels, waarvan er bij de verkiezingen van 2012 nog eens acht afgingen. De eenwording van de confessionele partijen heeft veel opgeleverd, maar kon uiteindelijk de achteruitgang geen definitief halt toeroepen (zie figuur 1, p. 26).²

Periode Lubbers, 1982–1994 In november 1982 was het kabinet-Lubbers van CDA en VVD van start gegaan. De gemeenteraadsverkiezingen van maart 1986 waren voor de CDA-top een belangrijke graadmeter om te zien hoe de partij er onder leiding van Lubbers voorstond. Diens populariteit had in zijn eerste jaren als premier te wensen overgelaten, mede omdat zijn kabinet flink het mes in de overheidsuitgaven had gezet. Toen de resultaten van het ingrijpende bezuinigingsbeleid zichtbaar werden en de economische situatie verbeterde, nam de waardering voor de premier toe, vooral bij voor het CDA nieuwe kiezersgroepen. Campagneleider Ries Smits wilde dan ook bij de raadsverkiezingen, die een paar maanden voor de Kamerverkiezingen werden gehouden, vol inzetten op Lubbers – inclusief een affiche met hem erop. ‘Het gekke was dat Ruud dat niet wilde; die vond het eigenlijk maar onzin. We hebben dat toen een keer besproken met zijn vrouw en toen is hij eigenlijk via Ria een beetje overtuigd geraakt dat hij toch op dat affiche moest.’³ Binnen het campagneteam bestonden nogal wat bezwaren tegen een ‘persoonsgerichte campagne’, zoals het werd genoemd. Lubbers zelf had ‘twijfels’, zo herinnert Jan Schinkelshoek zich. ‘Maakten we ons niet te kwetsbaar?’ Voornamelijk in het voormalige antirevolutionaire smaldeel zat het dieper, principiëler. ‘We hebben er intern heftige discussies over gehad. Er waren mensen die ronduit tegen waren, die ons verweten dat we switchten van programma naar persoon en zo afweken van de goeie christendemocratische traditie. Dat het óók bij ons om de poppetjes ging’, aldus Schinkelshoek.⁴ Dat was toch wel opmerkelijk, gezien de antirevolutionaire gewoonte om de lijsttrekker in de verkiezingscampagne centraal te stellen.

- 103 Het plan ging toch door. De campagneleiding koos voor een poster met een foto van de premier, die aangevuld moest worden met de naam van de lokale lijsttrekker. De wat donkere foto stamde volgens Smits uit de eigen collectie van de premier: ‘we hadden een foto nodig voor het affiche en toen kwam Ruud op een gegeven moment met een schoenendoos vol met oude foto’s!’ Hoewel de gemeentelijke
- 104 afdelingen graag wilden profiteren van het ‘Lubbers-effect’, waren

STEM CDA

Bohré CDA 3

103

*De jongste congresbezoeker,
zoon van CDA-Actueel redactrice Reina van Ditzhuyzen,
slaapt de slaap der onschuldigen*

(foto Nick Morelis)

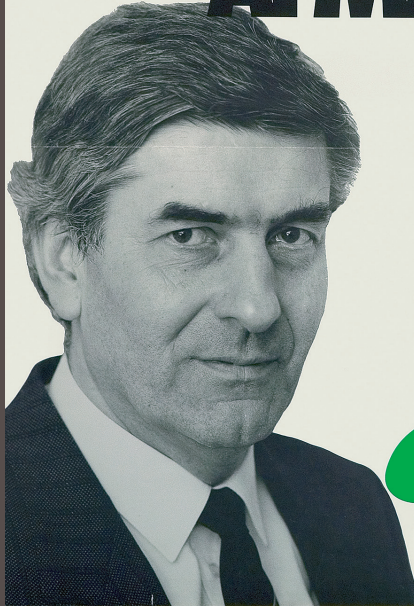
104

ze niet allemaal gediend van een nationaal kopstuk dat hun eigen lijsttrekker overvleugelde.⁵ Sommige weigerden de affiches op te hangen. ‘De landelijke politiek moet met de vingers van de gemeenteraadsverkiezingen afblijven’, aldus lijsttrekker Wyger Miedema van de CDA-afdeling in Leeuwarden.⁶

Na de raadsverkiezingen liep de campagne gewoon door tot aan de Kamerverkiezingen in mei. Dit keer lukte het Smits wel een ‘kies de minister-president’-campagne op te zetten. De bezwaren tegen een nationale campagne geconcentreerd op de persoon van de premier werden nauwelijks meer gehoord. Net als bij de raadsverkiezingen stond op het affiche Lubbers prominent afgebeeld. Dit keer kwam hij niet meer weg met een foto uit de schoenendoos; er moest een professioneel portret van de lijsttrekker komen. Zijn beeltenis zou op het affiche vergezeld moeten gaan van een leuze die echt bij Lubbers paste, zo luidde het advies van publiciteitsbureau NPO waarmee het CDA in de campagne samenwerkte. Uit een analyse van teksten van Lubbers bleek dat hij nogal eens het woord ‘karwei’ bezigde. ‘Daar is toen de leuze uitgekomen: “Laat Ruud zijn karwei afmaken”’, aldus Smits. ‘Toen ben ik met die leuze naar Ruud gegaan en die zei: “daar moet je Ria naar laten kijken”. En Ria Lubbers zei: “veel te populistisch: van Ruud dit en Ruud dat. Hij is per slot van rekening wel de minister-president”.’ Op advies van Lubbers’ echtgenote werd de voornaam vervangen door de achternaam. ‘Achteraf gezien bleek die alliteratie, “Laat Lubbers zijn karwei afmaken”, veel beter te klinken’, zo memoreert Smits. ‘Dus eigenlijk kun je zeggen dat zij die cruciale keuze heeft gemaakt.’⁷

Partijvoorzitter Piet Bukman lanceerde de leuze op het CDA-congres in april. De slogan was een schot in de roos: hij bleek bij de kiezers goed te blijven hangen. De media varieerden op de leus en droegen zo bij aan de bekendheid.⁸ De poster was qua vorm en inhoud zo goed gekozen dat deze 25 jaar later als derde zou eindigen bij een publieksverkiezing van het beste Nederlandse verkiezingsaffiche.⁹ De partij riep de achterban op om zo veel mogelijk affiches op te hangen. In de aanloop naar de Kamerverkiezingen trok Lubbers iedere ochtend uit alle CDA-lidnummers één nummer. Als dat lid een poster voor de ramen had hangen, kwam Lubbers op de koffie, zoals bij een CDA-lid in het Gelderse Elst.¹⁰ Ook werd er nog een groen standaardaffiche gemaakt met enkel de naam van de partij erop — overeenkomstig het nieuwe logo cursief, net zoals het kopaffiche met Lubbers.

**LAAT LUBBERS
Z'N KARWEI
AFMAKEN**

CDA

105

106

107

Het CDA boekte een enorme overwinning van negen zetels en kwam op 54 zetels uit. Vriend en vijand spraken van het 'Lubbers-effect'. De partij maakte snel een affiche met de leus 'Lubbers gaat zijn karwei afmaken'. De VVD daarentegen verloor negen zetels. De coalitie van christendemocraten en liberalen behield dan wel haar meerderheid, maar de krachtsverhoudingen in het tweede kabinet-Lubbers, dat snel tot stand was gekomen, waren wel behoorlijk veranderd: het CDA was twee keer zo groot geworden als de VVD. De liberalen kregen het gevoel dat zij vaak onder het juk van hun senior-regeringspartner moesten doorgaan. In mei 1989 was de maat vol; VVD-leider Joris Voorhoeve blies toen de samenwerking op.

De campagne voor de vervroegde Kamerverkiezingen in september 1989 werd nog sterker dan drie jaar eerder gevoerd vanuit de positionering van Lubbers als minister-president. Zijn zichtbaarheid kreeg

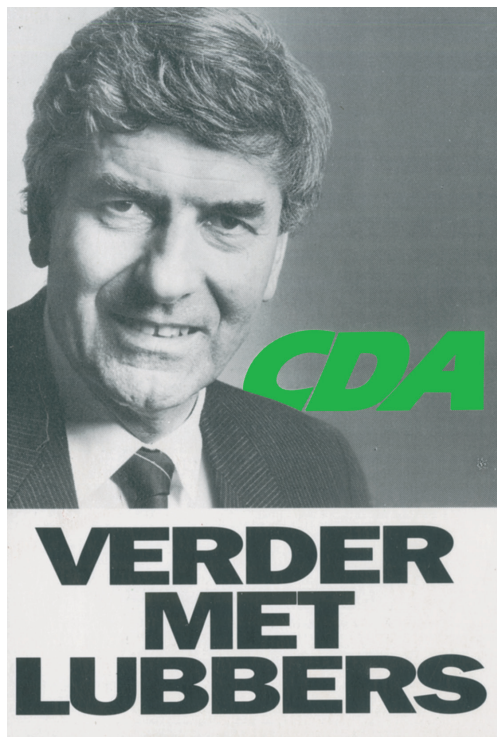
107

108

vooral gestalte op de televisie en op het verkiezingsaffiche; het aantal bijeenkomsten in het land waar hij als lijsttrekker sprak lag een stuk lager dan in 1986. Op de posters met Lubbers' portret staat de slogan 'Verder met Lubbers'. Lubbers zelf had volgens Cees Bremmer, die toen campagneleider was, nog wel moeten wennen aan die leus. 'Hij aarzelde: is het niet te persoonlijk, is het niet te leeg?'¹¹ Volgens het bureau NPO, dat de uitwerking van de verschillende mogelijke slogans had onderzocht, was deze tekst verreweg de beste — ook vanwege de positieve toonzetting, die uitging van de eigen kracht van het CDA en de continuïteit van het beleid.¹²

109

Naast de Lubbers-poster verspreidde het CDA ook weer een affiche met zijn lijstnummer, dit keer met daarop de kleuren van de Nederlandse vlag. De schuine rood-wit-blauwe lijn was een paar jaar eerder voor het eerst op het affiche voor de Provinciale Statenverkiezingen gebruikt. Op deze wijze wilde het CDA illustreren dat het een

108

109

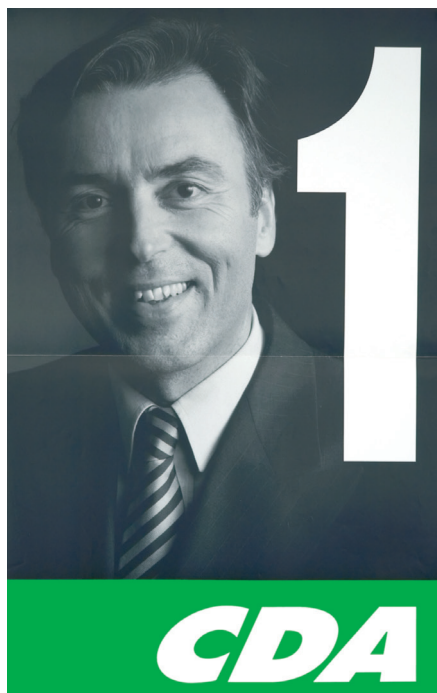
volkspartij voor alle Nederlanders was en de verbondenheid met Nederland en het 'nationaal eigene' zichtbaar maken. Campagne-leider Bremmer herinnert zich dat de CDU als voorbeeld diende: de Duitse zusterpartij voerde in de jaren tachtig campagne in de kleuren van de Duitse vlag.¹³

De Tweede Kamerverkiezingen van 1989 leverden het CDA de beste uitslag ooit op, ook al bleef het zetetal gelijk: de partij behaalde 35,32 procent van de stemmen, nog altijd het record in de Nederlandse politieke geschiedenis. De VVD maakte in de regeringscoalitie plaats voor de PvdA, waar Wim Kok Joop den Uyl was opgevolgd. Het derde kabinet-Lubbers maakte met veel kunst- en vliegwerk de gehele termijn vol. De zware ingrepen in de Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO) hadden de populariteit van CDA en PvdA geen goed gedaan. De problemen voor het CDA werden nog groter toen de partij voorstelde de AOW-uitkering te bevriezen. En tot overmaat van ramp boterde het al een tijd niet tussen Lubbers en zijn beoogde opvolger Elco Brinkman. De premier had intern aangegeven bij de Kamerverkiezingen in 1994 te zullen vertrekken; Brinkman was in 1989 voorzitter van de Tweede Kamerfractie geworden om zich warm te lopen voor het lijsttrekkerschap. Gaandeweg was hij zich gaan ergeren aan wat hij als het gebrek aan daadkracht van de coalitie zag, en ging hij hameren op grotere besluitvaardigheid. Uitspraken als 'geen woorden maar daden' en 'knopen doorhakken' moesten dat onderstrepen. Door Brinkmans profileringsdrang ontstond publiekelijk het beeld van onmin tussen de gaande en komende partijleider. In de top van het CDA gingen sommigen zich steeds duidelijker distantiëren van de periode-Lubbers. Zo sprak de commissie die het verkiezingsprogramma had opgesteld zelfs van een 'waterscheiding'.¹⁴

110 Vanwege de verslechterende economische situatie koos het CDA bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 voor een affiche met de leus 'een groot karwei vraagt een sterke partij'. Voor Lubbers, die twaalf jaar aan het roer had gestaan, was dit geen leuke boodschap. De slogan greep terug op 1986, toen 'Lubbers zijn karwei moest afmaken'. Maar was die klus dan nog niet geklaard?¹⁵ De leus kon ook zo worden gelezen dat het derde kabinet-Lubbers niet voldoende had aangepakt.¹⁶ Een foto van Brinkman met de tekst 'Laat Brinkman zijn karwei beginnen' verdween meteen van tafel.¹⁷
111 Wel kwam er een affiche met een zwart-witfoto van de nieuwe lijsttrekker. Omdat Brinkman op televisie soms nogal stuurs en streng

110

111

oogde, stond hij hierop lachend afgebeeld. Niettemin moest menig partijlid in het katholieke zuiden van het land de poster niet: 'In belangrijke delen van Brabant en Limburg wilden afdelingen toen liever geen affiche van Brinkman ophangen. Dan weet je wel hoe laat het is', aldus Bremmer.¹⁸ Daarbij zal ook hebben meegespeeld dat veel partijleden de landelijke CDA-leiding door haar onderlinge gehakketak medeverantwoordelijk hielden voor het enorme verlies dat de partij bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart 1994 had geleden.¹⁹ De animo om zich vervolgens in te zetten voor de landelijke campagne had daardoor een knauw gekregen.

De zware nederlaag bij de raadsverkiezingen was een voorbode van nog groter onheil. Het verlies bleek bij de Kamerverkiezingen zich niet — zoals gehoopt — tot tien zetels te beperken, maar twee keer zo groot uit te vallen. Nog niet eerder had een partij zo veel zetels verloren. De gevolgen waren groot. Brinkman, wiens positie

verzwakt was door de nederlaag, trad tijdens de kabinetsformatie terug als voorzitter van de Tweede Kamerfractie; hij werd opgevolgd door Enneüs Heerma, die van 1986 tot 1994 staatssecretaris was geweest. Wat voor het CDA als een grote schok kwam, was dat de PvdA (die ook zwaar had verloren, maar minder dan het CDA en zo de grootste partij was geworden), de VVD en D66 tot overeenstemming kwamen om gezamenlijk te regeren. Deze zogeheten ‘paarse’ coalitie kwam onder leiding te staan van Kok. Voor het CDA restte de oppositie — voor het eerst sinds 1918 maakten de confessionelen dan wel de christendemocraten geen deel meer uit van het landsbestuur.

In de oppositie, 1994–2002 De oppositiebanken waren een onnatuurlijke habitat voor de gouvernementeel ingestelde christendemocraten. De Tweede Kamerfractie worstelde als grootste oppositiepartij met het vinden van de juiste houding en toon. Ook de nieuwe partijleider Heerma had het moeilijk. Hij was geen gehaaid debater en werd vaak overtroefd door andere oppositionele fractievoorzitters zoals Paul Rosenmöller. De aanvoerder van GroenLinks ging met de titel oppositieleider aan de haal, die normaal gesproken is gereserveerd voor de leider van de grootste oppositiefractie.²⁰ Bovendien was het voor het CDA lastig oppositievoeren nu de economie verbeterde — nota bene mede als gevolg van het onder Lubbers gevoerde saneringsbeleid. Vanwege de aanhoudende kritiek op zijn persoon trad een ontmoedigde Heerma in 1997 terug. Jaap de Hoop Scheffer nam zijn functie als fractievoorzitter over; een jaar later werd hij lijsttrekker bij de Tweede Kamerverkiezingen.

Het motto van de verkiezingscampagne in 1998 was ‘samenleven doe je niet alleen’. Over de slogan was volgens campagneleider Hans Schripsema heel wat af vergaderd. ‘In een campagne moet je eigenlijk nooit het woord “niet” gebruiken, maar we kwamen niet op iets anders en hebben toen voor deze tekst gekozen.’²¹ Deze leus kwam ook op de verkiezingsaffiches te staan. De gekozen campagnethema’s lagen vooral in de immateriële sfeer, zoals zorg en participatie. Het CDA probeerde tegenover het sterk economische en individualistische verhaal van de paarse coalitie het belang van de samenleving te onderstrepen. De bedoeling van de verkiezingsaffiches was dat zij een sfeer van betrokkenheid bij de kiezer uitstraalden.²² De reacties waren echter kritisch: ‘esthetisch verantwoord, maar niet herkenbaar CDA’.²³ Dat laatste had ook te maken met de grauwe kleur van

112, 113, 114,
115, 116, 117

2

Samenleven
doe
je
niet alleen

CDA

CDA

Samenleven doe je niet alleen

CDA

Samenleven doe je niet alleen

CDA

Samenleven doe je niet alleen

CDA

Samenleven doe je niet alleen

CDA

Samenleven doe je niet alleen

112, 113, 114, 115, 116, 117

de affiches. 'Zo'n tekst kan niet gepaard gaan met een schreeuwerige kleur, het moet een beetje rust uitstralen. Maar de kleuren hadden wel helderder moeten', geeft Schripsema toe.²⁴ Sommige partijleden waren verrast door de geheel nieuwe stijl en hingen in plaats van de nieuwe posters de oude met het vertrouwde groene ontwerp voor de ramen, bij voorkeur met de rood-wit-blauwe banier.²⁵ Van de nationale driekleur op de CDA-posters was eerder al afscheid genomen, niet alleen vanwege de hoge kosten die de full colour-druk met zich meebracht, maar ook omdat het nationale tintje niet aansprekend zou zijn voor migranten.²⁶

Waar de campagnetop in 1994 nog had gekozen voor een affiche met Brinkman, was de beslissing in 1998 helder: geen posters met De Hoop Scheffer. Zijn geringe bekendheid vergeleken met de andere lijsttrekkers was hiervoor de reden. Wel waren er in het najaar van 1997 op stations grote posters verschenen met daarop een joggende De Hoop Scheffer.²⁷ De campagne was verder ook weinig rondom hem geconcentreerd. Een probleem vormde ook het diplomatenverleden van De Hoop Scheffer: hij was geen lijsttrekker met boude uitspraken en stevig stelling nemen – wat volgens Schripsema in goede campagnes juist nodig is.²⁸

Dat het CDA in 1998, na de klap van vier jaar daarvoor, nog eens vijf zetels verloor, kwam hard aan. Van de 54 zetels in 1989 waren er nog 29 over. 'Wat moeten we dán in hemelsnaam doen?', zo vroeg men zich in wanhoop af.²⁹ De weg omhoog was nog niet gevonden, of zoals de evaluatiecommissie de situatie omschreef: er was nog slechts sprake van 'nieuwe wegen in aanleg'.³⁰ Voor De Hoop Scheffer stond in ieder geval vast dat hij aan zou blijven: 'samen verder gaan doe je niet alleen'.³¹

Periode Balkenende, 2001–2010 Toch zou De Hoop Scheffer het CDA niet aanvoeren bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2002. Na de verkiezingen in 1998 hadden PvdA, VVD en D66 het tweede kabinet-Kok gevormd. Het economisch herstel zette zich voort: de werkloosheid daalde en het begrotingstekort sloeg om in een overschot. De brede waardering die er voor de regeringscoalitie bestond, begon scheuren te vertonen door het sloperswerk van Pim Fortuyn, de outsider die in het voorjaar van 2002 in zijn eentje de Nederlandse politiek helemaal op zijn kop zou zetten. In zijn columns in *Elsevier* sprak hij van de 'puinhopen van Paars' en hekelde hij de schaalver-

groting in het onderwijs, de wachtlijsten in de zorg, de problematische integratie van minderheden, de migratie en nog veel meer. Fortuyns kritiek sloot aan bij de maatschappelijke onvrede die zich na de eeuwwisseling manifesteerde en die mede het gevolg was van de beginnende economische recessie en de terroristische aanslagen van 11 september 2001 van Al Qaida in de Verenigde Staten.

Na zeven jaar in de woestijn van de oppositie te hebben verkeerdd, leek voor het CDA het pad omhoog verder weg dan ooit. De Hoop Scheffer was in de nazomer van 2001 met partijvoorzitter Marnix van Rij in conflict geraakt over het lijsttrekkerschap en de te volgen campagnestrategie. Na enkele maanden van intern gekrakeel barstte de bom, waarna beiden opstapten. De verwarring in de partij was groot. In deze turbulente omstandigheden kwam vice-fractievoorzitter Jan Peter Balkenende plotseling in het spotlicht te staan. Hij was in 1998 lid van de Tweede Kamer geworden en werd nu de nieuwe voorman van het CDA.³² Naast de onervaren lijsttrekker kwam wel een ervaren campagneman te staan: Smits, die in 1986 ‘jeune premier’ Lubbers aan een verkiezingszege had geholpen. Hij ging Balkenende bijstaan en wist dat diens relatieve onbekendheid een bottleneck zou zijn in de campagne. Smits positioneerde de lijsttrekker daarom met nieuwe verhalen en lezingen over thema’s als de multiculturele samenleving, Europa en ‘law and order’ — onderwerpen die in de Nederlandse politiek betrekkelijk onderbelicht waren gebleven. ‘We gaan niet het land in, daar is geen tijd voor. We zoeken het op een aantal locaties hier in Den Haag, dicht bij de journalisten’, zo besloot Smits.³³ Balkenendes bespiegelingen sloegen aan en zorgden voor extra bekendheid. Als basis hiervoor kon Balkenende putten uit vele artikelen en rapporten die hij en zijn collega’s van het Wetenschappelijk Instituut in de voorgaande jaren hadden geschreven.

Dat de christendemocratische campagne heel inhoudelijk was opgezet, bleek ook uit de nieuwe manier waarop het verkiezingsprogramma tot stand was gekomen. Via de website van het CDA konden burgers in een ‘competitie van ideeën’ hun plannen voor een beter Nederland insturen. Ook duizenden niet-CDA-leden deden mee. De stroom van reacties gaf een helder beeld van de zorgen van veel Nederlanders, waardoor het CDA eerder dan Paars een indruk kreeg van de thema’s die in samenleving speelden.³⁴ Als een ‘groene draad’ liep door de campagneonderwerpen het hoofdthema ‘waarden

118

en normen'. Bij de gemeenteraadscampagne in maart had de Rotterdamse afdeling zelfs een affiche ontworpen met de tekst 'geen woorden, maar waarden'.³⁵

Ondertussen maakte Fortuyn een stormachtig debuut door niet alleen bij de raadsverkiezingen in maart in één klap met zeventien zetels de Rotterdamse gemeenteraad binnen te komen, maar ook op landelijk niveau met zijn partij Lijst Pim Fortuyn (LPF) voor een ongekend tumult te zorgen. Fortuyn richtte zijn pijlen vooral op alles dat 'Paars' was. Balkenende deed hetzelfde, maar dan op een meer gematigde toon.³⁶ Tussen Fortuyn en Balkenende was in november 2001 een niet-aanvalsverdrag gesloten.³⁷ Sprak campagneleider Smits voor de opkomst van Fortuyn nog over het CDA als 'het enige alternatief', na diens deelname werd het CDA 'het redelijk alternatief'.³⁸ De kiezer leek ineens genezen van Paars en een stem op het CDA leek opeens een stem op, zoals Schinkelshoek het stelde, 'het alternatief voor het alternatief'. 'Dat was de keus die we – in samenspraak met Jan Peter – welbewust maakten.'³⁹ Strategisch

118

119

positioneerde het CDA zich daarom als de partij die ‘voor de *andere* aanpak’ was. Die andere aanpak verwoordde Balkenende in een boekje met de titel *Anders en beter*, dat vlak voor de verkiezingen werd gepresenteerd.⁴⁰ Het CDA ontwierp twee affiches: een groene met een groot lijstnummer en een met een foto van Balkenende.

Na de moord op Fortuyn op 6 mei staakten alle partijen hun campagne. Het CDA ging er in de dagen tot aan de verkiezingen flink op vooruit: van 29 zetels in de peilingen op 1 mei naar 43 zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen op 15 mei.⁴¹ In de instabiele situatie na de moord op Fortuyn fungeerde de partij van Balkenende, die zich altijd bedaard over hem had uitgelaten, kennelijk als een vluchtheuvel voor onzekere kiezers.⁴² Landelijke media spraken van ‘een wonderlijke beloning’, omdat het verkiezingen betrof die deels tegen het politieke establishment gericht waren.⁴³ Door de acht jaren in de oppositie en geleid door de nieuwkomer Balkenende had het CDA zich daaraan weten te onttrekken.

Ook al had het CDA het erg goed gedaan, de LPF was de grote winnaar van de Kamerverkiezingen in 2002. De nieuwe partij belandde meteen in de regering, waarvan verder de VVD en het CDA deel uitmaakten. Als aanvoerder van de grootste partij werd Balkenende premier. De regeringsleider die net kwam kijken had de grootste moeite zijn coalitie bij elkaar te houden als gevolg van de vele interne ruzies binnen de onervaren LPF. Partijorganisatie, Kamerfractie en ministers lagen continu met elkaar overhoop. Nog geen drie maanden na de installatie viel het kabinet; in januari 2003 werden vervroegde verkiezingen gehouden. Het CDA handhaafde zijn verkiezingsprogramma en ook de lijsttrekker bleef dezelfde. Balkenendes positie was echter op bepaalde punten anders dan een jaar eerder. Waar hij in 2002 een nieuw gezicht was geweest, was zijn naam nu verbonden met de brokkenmakers van de LPF en een kreupel kabinet. Het was de kunst die mislukking niet voor zijn rekening te laten komen. Het beeld van ‘jeune premier’ moest blijven bestaan, maar worden aangevuld met een imago van ‘coming statesman’, die zijn programma en een te vormen kabinet van CDA en VVD verdedigde.⁴⁴

Jack de Vries, voorlichter van de premier, gaf de aanzet tot de trits ‘Betrokken, betrouwbaar, Balkenende’ – kennelijk geïnspireerd door de reclameslogan ‘Heerlijk, helder, Heineken’. De eerste twee termen werden op het affiche afgedrukt, onder een foto van Balkenende. Helemaal uit de lucht vallen kwamen ze niet. De titel van het verkie-

120

zingsprogramma uit 2002 — en dus ook uit 2003 — luidde ‘Betrokken samenleving, betrouwbare overheid’. ‘De Vries wist die begrippen handig te verbinden met de naam van de lijsttrekker die ook nog dezelfde beginletter had’, aldus campagneleider Meüs van der Poel. ‘Ik heb toen een lijst gemaakt met 25 typeringingen waar ook het woord “toekomst” en “morgen” in zat, maar die drieslag bleef de hele tijd terugkeren. De tijd ontbrak om de slogan te laten testen, maar het voelde goed.’⁴⁵ Balkenende miste er nog iets in: ‘ik voeg er graag altijd een ‘b’ aan toe van bescheidenheid. Het CDA mag nooit meer beschuldigd worden van arrogantie van de macht.’⁴⁶ Het affiche is in dezelfde stijl als een jaar eerder.

Op de uitslagenavond in café Dudok in Den Haag kon Balkenende zijn tweede overwinning vieren: 44 zetels. In de evaluatie van de campagne klonk weinig kritiek, maar de commissie vond wel dat de ‘b’ van ‘betrokkenheid’ te weinig zichtbaar was geweest.⁴⁷ Van der Poel beaamde die conclusie. ‘Het “betrouwbaar” kwam beter uit de verf dan “betrokken”, maar die slogan deed het wel heel goed. Hij allitereerde en bleef lekker hangen bij mensen.’⁴⁸ Het CDA sprak tijdens de kabinetsformatie eerst met de PvdA, maar dat liep spaak, mede door de felle verkiezingsstrijd tussen de christendemocraten en de door Wouter Bos aangevoerde sociaaldemocraten. Met de VVD en D66 kwam het CDA er wel uit. Het tweede kabinet-Balkenende, bestaande uit deze drie partijen, kwam in de zomer van 2006 ten val, toen de D66-fractie in de Tweede Kamer haar vertrouwen opzegde. Een rompkabinet van CDA en VVD bereidde vervolgens de verkiezingen voor, die werden gehouden in november.

Jack de Vries, die in 2005 campagneleider was geworden voor het CDA, zou aan de landelijke verkiezingscampagne leidinggeven. In maart 2006 hadden de christendemocraten bij de gemeenteraadsverkiezingen zwaar verloren, terwijl oppositiepartij PvdA een eclatante zege had behaald. Er moest dus wat gebeuren om de sociaaldemocratische lijsttrekker Bos in te halen. Zowel CDA als PvdA zouden baat hebben bij een tweestrijd Bos versus Balkenende. Het CDA liet onderzoeksbureau Motivaction daarom meten hoe beiden scoorden op allerlei aspecten. Hoewel Bos op veel punten hoger uitkwam dan Balkenende, waren er positieve uitschieters voor de christendemocratische lijstaanvoerder op het gebied van ‘eerlijk’, ‘doet wat hij zegt’ en ‘betrouwbaar’.⁴⁹ De Vries maakte ‘betrouwbaar-

heid' van de lijsttrekker daarom tot inzet van de campagne. De strijd begon al maanden voor de Kamerverkiezingen met uitlatingen als 'Met Bos bent u de klos', en door de omschrijving van Tweede Kamerfractievoorzitter Maxime Verhagen van de door de PvdA-leider bepleite fiscalisering van de AOW: 'Bos-belasting'. In navolging van Lubbers probeerde Balkenende zich in debatten te positioneren als de boven de partijen staande premier.

121

Het affiche toont een uitsnede van het gezicht van Balkenende. Sinds zijn aantreden als premier waren de aanmerkingen op zijn uiterlijk niet van de lucht geweest. De vergelijking met Harry Potter — de bekende hoofdpersoon uit de verfilmde boeken van de Engelse schrijfster Joanne Rowling — die al sinds 2002 regelmatig opdook, maakte Balkenende steeds meer tot geuzennaam. Het was de kunst Balkenende zichzelf te laten blijven, maar toch enkele accenten anders te leggen. Zijn kapsel werd iets aangepast en de relatief zware bril werd omgeruild voor een lichter exemplaar.⁵⁰ Voor de foto van het affiche ging De Vries nog een stapje verder. ‘Een bril heeft de neiging afstand te scheppen tot de kijker. Dat wil je niet. We hebben daarom voor de foto hetzelfde montuur met gewoon glas gebruikt’.⁵¹ Het affiche toonde verder de leus ‘Kies voor toekomst, kies voor elkaar’. Ook andere kandidaten op de CDA-lijst kregen de beschikking over een affiche met hetzelfde format, maar dan met hun eigen foto erop. Dat was voor wat betreft de Tweede Kamerverkiezingen voor het eerst.

Uiteindelijk verloor het CDA in november 2006 drie zetels, maar de partij bleef veruit de grootste — voor de derde keer op rij. De PvdA ging er negen zetels op achteruit. Ondanks het grote verlies van zijn sociaaldemocratische concurrent ontkwam het CDA dit keer niet aan samenwerking met Bos en zijn partij. Om over een parlementaire meerderheid te beschikken, nam ook de ChristenUnie deel. Dit vierde kabinet-Balkenende ging gebukt onder de tegenstelling tussen de christen- en sociaaldemocraten. In februari 2010 kwam het ten val, nog geen twee weken voor de gemeenteraadsverkiezingen. Om onduidelijkheid te voorkomen en om aan te geven dat het CDA pal achter zijn partijleider stond, wees het partijbestuur binnen een dag Balkenende opnieuw aan als lijsttrekker.

Bij de raadsverkiezingen verloor het CDA een paar honderd raadszetels, wat weinig goeds voorspelde voor de vervroegde Kamerverkiezingen in juni. Veel raadsleden en wethouders raakten hun zetel kwijt, wat leidde tot boosheid ‘richting Den Haag’. Lokale CDA’ers liepen niet over van enthousiasme voor nog een keer Balkenende als lijsttrekker: veertig procent van hen vond hem niet de beste keuze.⁵² Om hen nog op de been te krijgen om zich in te zetten voor de Kamerverkiezingen, werd het accent in de landelijke campagne deels verlegd naar de lokale kandidaat. Volgens cam-

pagneleider Michael Sijbom had het CDA met deze persoonlijke campagnes bij de Europese verkiezingen een jaar eerder goede ervaringen opgedaan. 'Ze zorgden voor herkenbaarheid en pasten ook goed bij het CDA: we zijn een partij van heel Nederland.'⁵³ Zo besloot de partijafdeling in Nederhorst den Berg de daar woonachtige Kamerkandidaat Maarten Haverkamp te steunen en affiches met zijn hoofd erop te plakken in plaats van de Balkenende-poster.⁵⁴ Ook elders in het land hingen affiches met 'lokale helden' als Eddy van Hijum en Sabine Uitslag (Overijssel) en Raymond Knops en Martijn van Helvert (Limburg).

122

Op het affiche staat weer een portret van Balkenende, maar dit keer als een wat informele, lossere verschijning, zonder colbertjasje en breed lachend. Sijbom: 'de primaire reactie van mensen op Balkenende was in die tijd, na alle discussie over hem, niet goed, zo bleek uit onderzoek. Dat wilden we verbeteren. Een foto zonder jasje, maar met CDA-stropdas, en de keuze voor lichtere kleuren moesten

121

122

zorgen voor een open, toegankelijke en vriendelijke uitstraling van Balkenende, zoals hij ook in de praktijk is. We kregen hierop veel positieve reacties.’⁵⁵

Bij de Kamerverkiezingen in juni 2010 verloor het CDA twintig zetels, net zo veel als in 1994. De partij hield er 21 over. Ook al was het niet onverwacht, de klap kwam hard aan. Balkenende vertrok direct als partijleider, waarna Verhagen voorzitter van de Tweede Kamerfractie werd. Partijvoorzitter Peter van Heeswijk legde een dag later zijn functie neer. Ondanks de electorale dreun was de rol van het CDA in het landsbestuur niet uitgespeeld. Toen tijdens de kabinetsformatie ‘paars-plus’, een combinatie van PvdA, D66, Groen-Links en de VVD, voor de laatste partij een brug te ver was, kwam het CDA weer in beeld. De VVD, die als grootste partij het initiatief had, vormde met de christendemocraten een minderheidskabinet met gedoogsteun van de PVV van Geert Wilders. Binnen het CDA was de samenwerking met de PVV omstreden. Op het partijcongres in oktober dat deze constructie moest flatteren liepen de gemoederen hoog op, maar uiteindelijk stemde een twee derde meerderheid ermee in. Dat de constructie van het eerste door VVD-leider Mark Rutte geleide kabinet wankel was, bleek na anderhalf jaar. Onderhandelingen tussen de beide regeringspartners en gedoogpartner PVV over aanvullende bezuinigingen mislukten, toen Wilders in april 2012 de samenwerking opzegde.

Periode Van Haersma Buma, 2010– Na de val van het eerste kabinet-Rutte werden vervroegde verkiezingen uitgeschreven voor september. Het CDA, dat nog bezig was zich te herstellen van zijn zware nederlaag in 2010, moest plotsklaps overschakelen naar een ‘full speed campagnemodus’. De grote vraag was wie de nieuwe lijsttrekker moest worden. Enkele maanden eerder had vicepremier Verhagen ondubbelzinnig laten weten dat hij het in ieder geval niet zou zijn.⁵⁶ Het partijbestuur besloot dat de leden direct de lijsttrekker konden kiezen, een unicum in de geschiedenis van het CDA.⁵⁷ Van de twaalf sollicitanten bevond de selectiecommissie er zes goed: fractievoorzitter in de Tweede Kamer Sybrand van Haersma Buma, demissionair minister Liesbeth Spies, demissionair staatssecretaris Henk Bleker, Tweede Kamerlid Madeleine van Toorenburg, onderwijsbestuurder Marcel Wintels en de Purmerendse wethouder Mona Keijzer. De onderlinge strijd trok veel media-aandacht. Buma had een eigen banner, het campagneteam van Bleker had groene petjes

gemaakt met ‘heerlijk helder Henk’ erop. De lijsttrekkersverkiezingen waren vooral een interne partijaangelegenheid waarvoor de verschillende teams geen affiches maakten. Buma kreeg 51 procent van de stemmen, genoeg om al na de eerste ronde tot nieuwe lijsttrekker te worden uitgeroepen.

124

Met de nieuwe lijsttrekker kon de campagne voor de Kamerverkiezingen echt van start gaan. Het affiche met het portret van Buma toont de slogan ‘Samen kunnen we meer’. Hoofd communicatie Hans Janssens: “‘Samen’ is natuurlijk echt een CDA-begrip en door dat te combineren met het optimistische ‘kunnen we meer’ hadden we toch een hele activerende en toekomstgerichte slogan.”⁵⁸ De inhoudelijke voorstellen werden gebundeld in de drieslag ‘werk, gezin en samenleving’. Voor beide leuzen bleek achteraf dat zij voor kiezers niet duidelijk maakten waar het CDA voor stond en dat ze niet voldoende aansloten bij de onderwerpen waarover die kiezers zich zorgen maakten, zoals zorg en economie.⁵⁹

Op het affiche met Buma was ook de nieuwe huisstijl van het CDA zichtbaar. De oude, die in 2005 was ontwikkeld, had afgedaan omdat die te modern oogde, ‘terwijl bij het CDA en onze lijsttrekker veel meer waarden als “klassiek, warm en traditioneel” pasten’.

123

124

aldus Janssens. Ook de interne verdeeldheid als gevolg van de samenwerking met Wilders speelde een rol. ‘We kwamen uit een moeilijke tijd. De bol waarin de letters CDA staan symboliseert eenheid. De transparante letters moeten laten zien dat het CDA een open en toegankelijke partij is.’⁶⁰ De ingezoomde foto van de lijsttrekker riep in testen de associatie van ‘dichtbij’ op. Hoewel de poster nogal divers is wat betreft kleur, tekst en lettertype, kwam hij toch door de ‘schudtest’. ‘Als je heen en weer schudt met je hoofd blijft die witte bol met het CDA-logo goed zichtbaar’, aldus Janssens. ‘Dan weet je dat ook de voorbijsnellende automobilist je affiche opmerkt.’⁶¹

De Kamerverkiezingen van 2012 vormden een dieptepunt in de electorale geschiedenis van het CDA: de partij zakte verder tot dertien Kamerzetels — minder dan een kwart van het record in 1986 en 1989. Onduidelijkheid, onenigheid en onbekendheid, dat was volgens de evaluatiecommissie waaraan het verlies te danken was.⁶² Na de nieuwe klap was dit keer voor het CDA de keus om plaats te nemen in de oppositiebanken snel gemaakt. De partij had zo de gelegenheid zich te bezinnen op de toekomst en de onderlinge verhoudingen te herstellen die als gevolg van de samenwerking met de PVV een flinke knauw hadden opgelopen. Voor verder herstel is tijd nodig. Ondertussen probeert de Kamerfractie onder leiding van Buma het CDA weer kleur op de wangen te geven met als doel bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen, die zijn gepland op 15 maart 2017, weer de weg omhoog te kunnen vinden. Of zijn hoofd dan wederom op het CDA-affiche zal staan, zal moeten worden afgewacht.